

Marie-Louise Svane

Social kritik og folkelig tradition

i Aakjærs roman Vredens Børn

Det volder ingen videre vanskelighed at skyde sig ind på hovedtemaet i *Vredens Børn*. Forfatteren Jeppe Aakjær præsenterer det selv i den undertitel, han har forsynet værket med, som Et Tyendes Saga. Bogen handler m.a.o. om et tyende, eller mere generelt om tyendeforholdet på landet i Danmark i den periode, romanen er skrevet, d.v.s. omkring århundredeskiftet.

Straks tungere ligger det med en præsentation af selve handlingen, eller af den dynamik, som skaber bogens sammenhæng fra den ene ende til den anden. Der *er* nemlig ingen handling i gængs litterær forstand, ikke noget »plot« med en løsning, ikke nogen kulmination med en kadence. Men nok bevægelse. - Nemlig bevægelsen i takt med bogens hovedperson, tjenstedrenge Per, som langs ad i romanen gennemløber en række forskellige stadier og situationer. Beskrivelsen af disse situationer står sådan set som indbyrdes uafhængige scener, kun løst sammenhægtede gennem Pers person. De er allesammen illustrationseksempler på, hvordan et tyendeliv som Pers er at leve. De udgør tilsammen en varieret katalog over de forskellige typiske og dystre sider af hovedtemaet, tyendeforholdet. En opremsning vil give en fornemmelse af bogens tema- og problemunivers: det autoritært-patriarkalske arbejdsforhold tyendet står i til husbonden, den ekstremt udvidede arbejdsdag, den dårlige hygiejne i karlekamrene, arbejdsudnyttelsen af tjenestebørnene i skoletiden, korporlig vold mod tyendet, dets manglende rettigheder i tyendeloven - og flere ting endnu, alt sammen illustreret gennem Pers skiftende pladser og møde med folk rundt om i Runge og Skejby sogne.

Inden jeg går videre til at diskutere de formidlings- og erkendelsesmuligheder, man kunne tale om i forbindelse med denne type

romangestaltning, vil jeg i det næste afsnit først give et rids af den historiske baggrund for det tyendeforhold, der er på tale i Vredens Børn. Et forhold, som Aakjær selv havde oplevet på sin krop i sin fattige gårdmandsbarndom i Jylland i 1870'erne.

Økonomisk udvikling og usamtidighed

Baggrunden rækker helt tilbage til de store landboreformer i slutningen af 1700-tallet, hvor grundlaget for en kapitalistisk agrarproduktion i Danmark var blevet lagt gennem opløsning af de gamle landsbyfællesskaber. Ved fællesskabsopløsningen etableredes der tre klasser på landet: den storagrare godsejerklasse, den selvejende gårdmandsklasse og klassen af ubesiddende husmænd og landarbejdere, som måtte sælge deres arbejdskraft til godserne og gårdmændene.

Omkring 1904, da Aakjær skrev Vredens Børn, udgjorde det egentlige landproletariat halvdelen af den befolkning, der boede på landet, mens det til gengæld ikke besad mere end 2% af jorden og reelt levede på sultegrænsen. Flugten fra land til by og til USA foregik stadig op mod århundredeskiftet, men i det tidsrum, romanen beskriver, ikke nær i det samme tempo som tidligere. Landarbejdsløsheden var faldende, lønnen i svag stigning. - I Vredens Børn ser vi dog stadig mange arbejdere kæmpe på randen af eksistensminimum, men det er trods alt nok karakteristisk, at Per til sidst i bogen ikke udvandrer til Amerika som den eneste mulighed for akut fysisk overlevelse, men mere fordi det er den eneste måde, han på længere sigt kan bevare sit politiske ideal og mod uknækket af den lokale klasseundertrykkelse, uinficeret af klassefællernes resignation.

Forholdene i landarbejderklassen svingede stort set i takt med bevægelserne i den agrare kapitaludvikling. På den ene side afhængige af den danske agrarkapitals særlige sammensætning, og på den anden side af denne kapitalssammenfletning med andre kapitalsektorer og med det internationale afsætningsmarked.

Jeg skal ret kortfattet prøve at fremhæve nogle træk i dette

økonomiske kompleks, som peger videre frem til politiske og kulturelle faktorer, som landarbejdernes almindelige livssituation - og erfaringer må ses i lyset af.

Vigtigst er sikkert en placering af gårdmandsklassen, som landarbejderne jo stod i et tæt og tvungent forhold til, som vi ser det i romanen. Gennem hele 1800-tallet havde gårdmændene styrket deres position. Ikke mindst gennem andelsbevægelsen, som under landbrugskrisen blev de danske gårdmænds Wirtschaftswunder og deres middel til at bevare en småborgerlig produktionsstruktur, så at sige »moderniseret« op imod de omsiggribende kapitalistiske produktionsforhold i andre sektorer af økonomien. Gårdmændene blev i slutningen af århundredet et ledende drivcenter i den danske økonomi. Samtidig organiserede de sig stadig stærkere politisk og kulturelt. I 1901 førte denne udvikling til at de danske småagrarer kunne overtage regeringsmagten efter en knækket godsejerregering og indsætte sig selv som folkevalgte forvaltere af den borgerlige parlamentarisme i Danmark.

Straks efter århundredeskiftet dukkede imidlertid industrien op som et nyt drivcenter på det økonomiske landkort. Bl.a. med udnyttelse af den arbejdskraftreserve, som i tiden før var afstødt fra landdistrikterne. Ind i det nye århundrede overtog industrien landbrugets ubestridte førerrolle, år for år sank landbrugets andel i nationalproduktet, mens industriens og handelens steg relativt. Andelsgårdmændene blev tvunget til at købe deres tekniske udstyr til industriens monopolpriser. Deres indrullering i en moderne kapitalistisk virkelighed var blevet umiskendelig.

Landarbejderne blev berørt af disse udviklinger på flere måder. Da andelsgårdmændene i 90'erne havde vundet fodfæste, og måske forude anede en udsigt til at afsætte varer til en fødevarerindustri i opsving, blev det dem magtpåliggende at holde på deres arbejdskraft.

Gårdmandsvenstre gik i forhandlinger med godsejerhøjre om en husmandslovgivning, som skulle give de jordløse husmænd mulighed for at opnå en jordlod, der kunne løfte dem op over det truende eksistensminimum, men som vel at mærke var for lille til at ernære en familie - og derfor måtte fastholde arbejderne konstant i arbejdsforholdet til bønderne. Tanken var populær hos Højre, så meget mere som husmændenes små lodder, dvs. skindet

af privat ejendom, samtidig ville være »den sikreste bom« mod en angiveligt truende socialisme i landdistrikterne. Statshusmandsloven blev vedtaget i 1899.

Denne gårdmandsegoistiske »forbedring« af landarbejdernes vilkår lå i lige forlængelse af de »selvhjælls«-initiativer, som de store bønder tidligere havde forsøgt at fremme blandt landarbejderne. Nemlig deres indstiftelse af flidspræmier og sparekasser, hvorigennem de fattige bondelag gennem deres egen indsats kunne bringes til at forsørge sig selv og spare med på sognenes fattighjælpsbudgetter. I alle disse initiativer, statshusmandsloven inklusive, appellerede de store bønder helt kynisk til de frustrerede håb om *et bedre liv*, som levede hos tyendet og landarbejderne. - Uden produktionsmidler og overgivet i tvungne arbejdsforhold, er det forståeligt, at et håb, en utopi om at »få sit eget« eller at »klare sig selv« let kunne aktiveres. I romanen ser vi f.eks. skrækken for fattiggården og skammen over ikke at kunne klare sig selv udtalt hos daglejerfolkene på Hans Niensens mark eller hos kræmmeren Kræn Lybsker. - Men samtidig var det en helt utilsøret intention fra de store bønders side at indpuste forestillingen om »ejendomsrettens hellighed«. Hvor socialdemokratiet - i hvertfald i de programartikler, som udarbejdedes med henblik på en jordreform - agiterede for landarbejdernes brugsret til jorden og mulig fællesdrift af den, dér ville de besiddende bønder netop afparere enhver kollektivistisk indsigt hos arbejderne ved at henvise til selvejets, familjeejendommens lyksaligheder - i gårdmandsbrugets alledagsnærværende billede.

Ifølge det socialdemokratiske partiprogram var husmændene byarbejdernes naturlige forbundsfælle på landet. At det blot ikke i virkeligheden forholdt sig sådan, og at socialdemokraterne i det landmiljø, Aakjær beskriver, havde uhyre vanskeligheder med at mobilisere arbejderne, kan bl.a. forstås i lyset af den »usamtidighed«, der i perioden herskede mellem by og land. Begrebet om »usamtidighed« diskuteres i dette nummer af Kultur og Klasse mere udførligt i Martin Zerlang's artikel, men forsåvidt som jeg også her skal forsøge at forstå nogle sider af Aakjær's roman i lyset heraf, vil jeg lidt nærmere give min udlægning af begrebet.

Som jeg allerede har været inde på, var den kapitalistiske ud-

vikling i Danmark på forskellige måder på vej, hæmmet eller brudt igennem i forskellige af landets produktionssektorer. Der herskede altså i den forstand usamtidighed mellem de forskellige økonomiske sektorer og de forskellige befolkningslag indbyrdes.

I landarbejdet optrådte der ganske vist lønforhold, men overleveret af mange førkapitalistiske træk, forsåvidt som de bønder, arbejderne stod i lønforhold til, stadig producerede efter et tillempet småborgerligt mønster i andelsbevægelsen. Arbejdet var patriarkalsk organiseret, det havde en *konkret* stofflig karakter, det aflønnedes for en del i naturalier. Ganske vist blev der produceret for et marked, men i andelskooperationen var merværdiøgningen ikke ophøjet til det bærende princip som i den kapitalistiske økonomi. Andelsomsætningens mål sigtede via tilbagelevering af restprodukter og overskudsdeling stadig tilbage på producenternes individuelle husholdninger og konkrete behov.

Helt anderledes i den nye industri, hvor arbejdet i de større virksomheder havde strøget så godt som alle førkapitalistiske træk af sig. I fabrikshallerne udførte arbejderne under »kapitalens kommando« deres *abstrakte* arbejde, ikke med henblik på at tilfredsstille deres egne behov, men på at udveksle den med en pengeløn.

Byarbejdernes og landarbejdernes usamtidige arbejdsbetingelser - som de i denne forstand udfoldede sig - og deres deraf følgende uens livsbetingelser og livsindstilling, var et problem, socialdemokratiet ikke erkendte særlig godt på det tidspunkt, da Jeppe Aakjær skrev Vredens Børn. Det er der også genklange af i bogen, jeg skal komme tilbage til det.

Tilbagepejling til almuefortællingen

Usamtidigheds-synspunktet kan i øvrigt her gribe opsamlende frem til den refleksion over Aakjærs gestaltningsteknik i Vredens Børn, som jeg lovede i begyndelsen af artiklen.

I forlængelse af nogle synspunkter hos Sven Møller Kristensen og Walter Benjamin¹ skal jeg forsøge at placere Vredens Børn i forhold til en bestemt fortælletradition. Romanen indgår i en strøm af bonderomaner og -fortællinger, der dukker op omkring

århundredeskiftet. Andre forfattere er Skjoldborg, Nexø, Bregendahl, Johs. V. Jensen, Jakob Knudsen. Mange af disse har rod i »det folkelige«, stammer fra de lavere lag på landet. Deres barndom ligger *før* andelsbevægelsen, deres første ungdom *før* det industrielle gennembrud. De har næsten alle været i forbindelse med det højskolegrundtvigianske miljø, de har i deres barndom og ungdom på forskellig måde levet småproducenternes »folkelige« ekspansionsbevægelse med. Men med deres rod i de underste lag af småproducenterne er de overvejende: anti-grundtvigianske, socialkritiske, med socialistiske sympatier, f.eks. Skjoldborg, Nexø og Aakjær.

I deres digtning tager disse forfattere nogle gamle folkelige traditioner op, som via linjen fra den tidligere almanak- og skolelærerlitteratur, rækker tilbage til en gammel *almuekultur*. Det er den mundtlige fortællekultur, som blandt andre Aakjær nævner, at han har kendt til og levet med i sin opvækst. Genoptagelsen eller tilbagepejlingen til denne tradition sker på et tidspunkt, da kapitalisering og industrialisering allerede er i fremmarch over landet, og udtrykker altså øjensynlig en form for bevidst »usamtidighed« eller protest mod den herskende samtidige kultur hos de skriven- de. Jeg skal gå nærmere ind på hvordan.

Den mundtlige *almuefortælling* udmærker sig for det første ved en række træk, som stiller den i åbenlys modsætning til datidens moderne naturalistisk-psykologiske roman eller til den symbolistiske digtning, m.a.o. til de genrer, som spillede de dominerende roller på det litterære parnas, Aakjær voksede op med udsigt til fra sit jyske bondehjem.

Almuefortællingen er en direkte episk fortælling med en morale. Fortælleren er konkret tilstede i fortællingen, for såvidt som det er ham eller hende, der fører ordet. Hun/han fortæller i jegform, eller giver selv sit besyv med i indskud og kommentarer, og farver det fortalte med sin personlige tone, temperament og erfaring. Fortælleren indoptager realistisk-konkrete træk fra den hverdag og det arbejde, tilhørere og fortæller er fælles om og videre giver erfaringer fra denne virkelighed. Moralen kan være en praktisk anvisning på et typisk problem i fællesskabet. Eller den kan også have en underfundig, eventyrlig pointe, som viser ud i den traditionelle almueovertro og fatalisme.

Vredens Børn er naturligvis ikke en almuefortælling i den omtalte forstand. Det er en roman, som udkom på forlaget Gyldendal med to små oplag i 1904 og 5. Men den indoptager og tillemper en række af de træk, jeg har nævnt. Hvilket under den givne synsvinkel giver den nogle »folkelige« kvaliteter, der bryder overtvært med den borgerlig-æstetiske norm, hvis både borgerlighed og æstetisme, Aakjær raser idiosynkratisk imod. F.eks. her fra et af hans breve: »Uh, som jeg afskyr dette klynkeri i poesien, denne månesyge sværmen i mulm og mørke, denne abnorme hang for det rådnende, som de deler med visse afskyelige insekter, denne elsk til det visnende på bekostning af det, der jubler af liv med solen« etc. etc.

Det symbolistiske digts eller den naturalistiske romans pessimistiske spørgen efter en inderste mening med tilværelsen, kan Aakjær ikke bruge til noget. I sin »folkelige« roman-fortælling Vredens Børn tager han livet for givet i dets fysisk-konkrete realitet, men derimod ikke med de sociale undertrykkelsesforhold, som kvæler livsglæden, og som han med sin fortælling vil kritisere og agitere imod.

Aakjær forsøger som medvidende fortæller at stille sig ind i det jyske landarbejdermiljø, hvis problemer han kender og vil behandle. Han gør sig til ét med dette miljø og bevæger sig rundt i det lige som almuefortælleren, antager dets dialekt og sprogtoner, lægger snart sin synsvinkel op ad tjenestedrengen Pers, træder igen snart tilbage med en alvidende eller generaliserende kommentar. Ofte leverer han - via et af sine mange talerør i bogen - en politisk forklaringsramme, som den situation han lige har skildret, skal forstås i. Han giver - i stil med den folkelige fortæller - sit besyv med og stikker sine råd og forklaringer ind mellem begivenhederne.

Som en optakt til at svare på hvad - og til hvem - Aakjær opnår at formidle fra denne »folkelige« fortællerposition, og i hvilken grad han formår at udnytte dens »usamtidige« potentiale, skal jeg nævne nogle af de punkter, hvorpå den afsætter en modstand mod den herskende romannorm, den naturalistisk-psykologiske roman.

Den folkelige fortæller Aakjær bevæger sig og sin synsvinkel rundt i det arbejdende folks verden, i et arbejdsunivers, som han

selv er indlevet i og indforstået med. Og som han derfor kan skildre fysisk-konkret og realistisk. Realistisk helt ud i det talte og beskrivende sprog i romanen, den jyske dialekt, der råder over en differentieret serie af begreber om arbejdets redskaber og brugen af dem. - Aakjærs realisme begrænser sig ikke blot til den art ydre fascination og æstetisk-nydende sensualisme, som den naturalistiske roman ynder. Med sin tekniske indsigt i arbejdets indre sammenhæng og problemer, er hans realisme mere sporet ind på formålsrettet at vise, hvor og hvorfor skoen trykker hos disse arbejdsmennesker, end på, som i den naturalistiske tradition, at dvæle tiltrukket-frastødt ved maleriske detaljer af deres proletariske elendighed.

På samme niveau er hans realistiske skildring af de proletariske samværsformer og udtryksmåder, som »støder an« mod den »fine« kunsts normer. F.eks. er personerne i forhold hertil »uæstetiske«, de beskrives i ukontrollerede attityder: sovende, ammende, berusede. De er snavsede, pjaltede - af fattigdom, eller svedige, ophovnede, rødblisgede - af arbejde, vrede, druk eller slagsmål. Deres samvær kan være fyldt med råheder og aggression, - f.eks. mellem daglejerne på Hans Niensens mark, eller med vold - mellem Pers mor og plejefar. Men heller ikke disse beskrivelser er blot eksotiske, de er også altid beskrivelser af sider af klasseundertrykkelsen, og deres klassebevidste centrum træder f.eks. klart frem i de scener, som skildrer landarbejdernes fanden-i-voldske lystighed og sammensvorenhed, hvor den fysiske udladning og kraftudtrykkene vendes mod »de andre«, arbejdsgiverne.

Hele denne fysisk-sociale realisme udgør i sig selv et oprør mod den »følesyge måneskins«-norm fra parnasdigtningen. Ligesom den støder an mod den borgerlige kunsts og offentligheds fortrængninger af en social virkelighed, en proletarisk nød og styrke, som er det liv henvend en tredjedel af landets befolkning lever. - Aakjær opnår m.a.o. fra sin folkelige fortællerposition at frembringe et kultursammenstød, der ryster »det smagende societet« socialt og æstetisk. Hvordan offentligheden i øvrigt reagerede, skal jeg komme tilbage til.

På ét punkt taber Aakjær imidlertid tråden fra de gamle fortællere. Det drejer sig om traditionens krav om den *episke* fremstilling. Det er den omstændighed ved Vredens Børn, som jeg indled-

te med at pege på, at handlingsforløbet er opløst i en række enkeltstående scener.

Det er ikke fordi Aakjær ikke selv kender og skatter det episke princip, det har han vist allerede i fortællingerne Vadmelsfolk, som udkom i 1900. Selv om det nok er muligt, som visse af Aakjærs kritikere mener, at det er romanens »store form«, der i den henseende tager magten fra forfatteren. - *Jeg* mener imidlertid, at det hænger sammen med visse både reflekterede og mindre reflekterede bestemte intentioner hos Aakjær. I øvrigt viste han jo også, at han kunne komponere en traditionel handlingsstruktur, både i romanen Bondens Søn, der kom før Vredens Børn og i de efterfølgende Arbejdets Glæde og Hvor Der er Gjærende Kræfter. - Og desforuden er det måske heller ikke mærkeligt, at den litterære kritik, både den borgerlige og den kritisk-marxistiske - med den sidstnævnte hentyder jeg her til Sven Møller Kristensen og Georg Lukács² - lader et sådant løst kompositionsprincip falde sig for brystet, skolede som de er til at se litteraturen gennem den aristoteliske poetiks og den klassisk-borgerlige romans normsæt.

En »rigtig« proletarisk fortællerposition?

I Vredens Børn findes der altså ikke - jeg parafraserer en af hovedteserne i Lukács' romanteoretiske argumentation - nogen dynamisk vekselvirkning mellem individualiteter fra samfundets forskellige klasser, hvis skæbner slynger sig ind i hinanden og med nødvendighed driver en handling frem, som på en konkret måde afslører hele den samfundsmæssige proces i dens helhed og enhed. Det er det, Lukács, med henvisning til den tidlig-borgerlige roman, kræver af en *rigtig* proletarisk-revolutionær roman. Vredens Børn svarer derimod nogenlunde til det, Lukács kalder en *reportage-roman*, hvis teknik han beskriver og nedgør med mange nøjagtige iagttagelser.

I reportageromanen, ligesom i den egentlige avisreportage, siger Lukács, er den overordnede idé, fortolkningen, således givet på forhånd, selve reportagen består i fremlægnings af eksempler og

kendsgerninger om enkeltheder, som illustrerer den fremstillede sammenhæng. På dette niveau har Lukács ret. Alle de forskellige scener Per optræder i, har det åbne formål at illustrere det almene forhold, udbytningen af tyendet på landet. Aakjær understreger endda selv i sine fortællerkommentarer det *almene*, dvs. det ikke psykologisk specielle, ved Pers situation. I kapitlet om Pers tjeneste på Nørgård siger fortælleren: »Pers liv under Bertels tag blev som alle hyrdedrenges i hans alder«.

Det er altså rigtigt, at den almene erkendelsesramme i Vredens Børn er givet på forhånd. Og det er også rigtigt, at de enkelte episoder eller eksempler i en vis forstand bliver udskiftelige med andre, at der, som Lukács siger, mangler sammenhæng mellem de enkelte led og etaper i den eksempel række, der maskeret som personer udgør romanen. Episoderne i Vredens Børn peger ikke med nødvendighed på hinanden, men derimod ud i et socialt rum omkring romanen. Deres eksistensberettigelse skal ikke henføres til kompositionens logik, men til deres nøjagtighed, deres *bevisbarhed* i virkeligheden. Aakjær er netop selv meget næn om sine beskrivelers autencitet, han siger i den påfølgende debat om bogen: »Der er ikke et træk eller en situation i hele denne bog, ved hvilken jeg ikke, om det fordredes, kunne lægge både navn og adresse«.

Reportageromanens fiksering på de objektive fakta og mangel på en levende vekselvirkning mellem agerende personer, afsætter ifølge Lukács også en *spaltning* mellem psykologi og samfundsrealitet i det beskrevne. Psykologien bliver ikke en del af handlingen, men opsamles i forfatterens løst påhængte moralske og psykologiske kommentarer til personerne. I Vredens Børn rammer denne kritik både rigtigt og forkert. Således beskrives tyendets arbejdsgivere og klassefjender, f.eks. gårdmanden på Nørgård og sognerådsformanden, psykologisk »udvendigt«. Aakjær trænger ikke *ind* i disses psykologi, men kommenterer den, udstiller den eller latterliggør den. Bertel slår f.eks. »latterlige« næsekrøller og tildeles et kategorisk skudsmål: »han var en vringel til daglig, en gnier og tværi, hvem nærighed og staldunst stod ud af alle knaphuller«.

Også de proletariske personer, Aakjær solidariserer sig med, belyses af og til på afstand med en alment psykologiserende ka-

rakteristik, som ligger på linje med den kommenterende almengørelse af proletariatets situation, som jeg nævnte for lidt siden. Men i mange andre sekvenser trænger Aakjær yderst sensitivt ind i sin proletarhelts oplevelse og reaktion på omverdenen. Og gestalter derved *både* en sådan sammenhæng og proces mellem psykologisk realitet og objektiv samfundsmæssighed, som er Lukács alfa og omega - og trænger endvidere derved også frem til nogle utopiske potentialer i bogens sociale rum, som, så vidt jeg kan se, skaber en relevant proletarisk erkendelse.

Ifølge Lukács skulle reportageromanen kun kunne give et småborgerligt forsnævret indblik i den menneskelige og sociale virkelighed, fordi den ikke formår at anskueliggøre del og enhed af den samfundsmæssige totalproces. Altså på grund af dens mangel på en klassisk handlingsstruktur. Den skulle således kun kunne fremstille de stivnede »resultater« af samfundsprocessen og forstå sine mennesker som ofre for den. Også selv når det er et proletarisk univers, der skildres - mener Lukács - har reportageromanen ingen proletarisk-revolutionær gennemslagskraft. Den kan ikke gennemtrænge de samfundsmæssige fremtrædelsesformer og begribe dem som et resultat af en større samfundsmæssig dynamik. Og derfor heller ikke pege på muligheder og vanskeligheder i en konkret revolutionær frigørelsesproces.

Såvidt indtil videre Lukács. Jeg skal bruge resten af artiklen til at vise, hvad Lukács ud fra denne kategoriske synsvinkel får fat i - og specielt ikke får fat i, i forhold til en roman som *Vredens Børn*.

Journalisten som folkelig fortæller og politisk agitator

Reportagen, siger Lukács, kan som avisreportage have en udmærket politisk effekt. Som kunstnerisk metode dur den ikke. Mit spørgsmål hertil er: hvorfor skulle den ikke gøre det? Såvidt jeg nemlig kan se, er Lukács' kritik og teori forudindtaget i et dogme om at kunsten - for at være kunst - skal opretholde nogle bestemte

sanselige og formelle kvaliteter og virkemidler. Et dogme, der stammer fra et klassisk-borgerligt kunstsyn og som Lukács formår at forsyne med nogle politiske legitimeringer. Men som - fra mit synspunkt - ikke behøver at udelukke andre forsøg på at politisere litteraturen. F.eks. som i Aakjærs tilfælde ved at søge tilbage til gamle folkelige traditioner og bruge dem i et nyt kritisk øjemed.

I Vredens Børn forvandler eller *omfunktionerer* Aakjær almuefortællingen efter en ny tids krav og muligheder. Samtidig med at han forsøger at bevare dens potentiale, dens forbindelseslinje tilbage til folkets rødder, dens »viden råd« i typiske nødssituationer og optimistiske henvisning til de »højere magter«, som på rette sted griber ind og hjælper folket. I romanen er almuefortællingen omsat i litterær reportage. Avismediet, som ikke eksisterede i fortællingens gromiljø, har siden udviklet sig under kapitalistiske betingelser og indebærer en mulighed for at overtage en del af den folkelige fortællings sociale funktioner. Og Jeppe Aakjær befinder sig netop i en position, hvor det er naturligt at forsøge at forløse en sådan omsmeltning af almuefortællingen over i reportagens form.

I årene fra 1899-1903, dvs. i perioden op til han begyndte at skrive Vredens Børn, ernærede Aakjær sig i København som rigsdagskorrespondent til den socialdemokratiske provinspresse. Dvs. at han skrev politisk og socialt stof til aviserne på landet. Allerede i 1890 havde han også skrevet læserbreve, f.eks. til Skive folkeblad netop om de karlekammerforhold hos bønderne, som er et af de vigtige temaer i Vredens Børn. - Aakjær var m.a.o. vant til at udtrykke sig i avisreportagens form, han havde erfaring med dens teknik og dens virkning som offentlig kommunikation af problemer i den politiske og sociale virkelighed.

Fortællingen af erfaringer, indsigt og løsninger fra et forhenværende medlem af klassefællesskabet - nemlig fra Aakjær - til resten af klassen, er m.a.o. øjensynligt det, der i Vredens Børn er Aakjærs projekt. Nu ikke mere ansigt til ansigt over arbejdet, som i det gamle fortællerunivers, men formidlet via offentligheden og trykketeknikken, på grund af en arbejdsdeling, som sætter Aakjær uden for sin barndoms klasse.

Howdan kommer under disse betingelser Aakjærs sociale erfa-

ring og politiske råd og løsninger landproletariatet i hænde?

Både Aakjær selv og forlagsstatistikken fremhæver, at bogen ikke blev meget solgt. Et første lille oplag på 1000 eksemplarer og nogle få stykker af andet oplag. Aakjær konstaterer i en senere kommentar med beklagelse, at det med få undtagelser sandsynligvis har været det traditionelle læserpublikum, der faktisk læste bogen, m.a.o. dele af det dannede borgerskab og sikkert især den radikale intelligens. Derudover blev den kun modtaget i de mest politisk avancerede arbejderkredse. Mikkil Christensen, der var formand for socialistisk ungdomsforbund, fortæller f.eks. i sine erindringer om den entusiasme for tyendesagen, bogen vakte i dette miljø. Hos den store uorganiserede landarbejderbefolkning, som, hvis den tænkte politisk, gjorde det ad »selvhjælps«-ideologiens spor, kunne en bog med kættersk-socialistiske standpunkter som Aakjærs ikke trænge ind.

På dette plan var projektet altså overvejende en fiasko. Men vel at mærke var reportageromanens politiske kommen til kort *ikke* her en effekt af dens mangel på en klassisk forløbskomposition. Tværtimod havde Aakjær sikkert ret, når han i et forsvar for kompositionen sagde, at han måtte inndelege bogen i korte situationer, for at den uskoledede læser ikke skulle trættes og tabe tråden. - I parentes bemærket ser mange af de husmandserindringer, der findes fra denne periode ud lige som Vredens Børn. Hvert træk fra det daglige liv får sit kapitel - dog uden de litterære spændingsmomenter og afrundinger, som Aakjær faktisk komponerer hvert af sine afsnit med.

Men på et *andet* plan blev bogen et konkret politisk redskab og opfyldte dermed sin intention. Ikke landarbejderbefolkningen selv, men dens hjælpere og modstandere i offentligheden tog bogen til indtægt og reagerede på den. I de jyske provinsblade, dvs. i den agrare offentlighed som nærmest repræsenterede gårdmændene, arbejdsgiverne, gik bølgerne særlig højt. - Over 800 indlæg og artikler blev publiceret dér. De højskoleoplyste gårdmænd havde lært at læse romaner og følte sig - nok *særlig* på grund af bogens dokumentarisk-reportagemæssige karakter - stærkt udfordrede, og skrev i spalterne rasende afvisninger, anfægtede modanklager osv.

Aakjær, der på dette tidspunkt boede hos en læge på sin hjem-

egn, fik breve med mordtrusler og blev en belastning for lægens virksomhed. - Debatraseriet har utvivlsomt medvirket til at ikke så få gårdmænd begyndte at tænke sig om i deres adfærd over for tyendet.

Romanen satte også frugt og debat i den socialdemokratiske partioffentlighed, som Aakjær selv havde personlige forbindelser til. Med partifællen Carl Westergaard i spidsen blev en socialdemokratisk tyendeforening stiftet, og på foranledning af socialdemokraternes forespørgsel i folketinget, blev der nedsat en tyendekommission til revision af tyendeloven og afhjælpning af tyendeproblemet. Hvilket tilsidst i 1921 resulterede i tyendelovens fald. - På trods af sin, hvad Lukács opfatter som småborgerlige, reportagemetode, blev Vredens Børn altså på det partipolitiske og parlamentariske plan ikke desto mindre et aktivt led i en politiserings- og demokratiseringsproces omkring landarbejderne. Ad offentlighedens omveje nåede den folkelige fortæller alligevel frem med råd og vink til sine gamle klassefæller.

Sanseligheden som del af det sociale tema

Jeg har sagt, at de psykologiske skildringer af Per i romanen ofte etablerer en sammenhæng mellem proletarbarnebarnets subjektive oplevelses- og erfaringsverden og den objektive samfundsrealitet, han bevæger sig i. Jeg vil gå videre med at vise et eksempel på, hvordan handlingsforløbet i en scene kan aftegne en proces, hvor subjektive og objektive sociale momenter udløser hinanden. Med dette eksempel kommer jeg samtidig frem til to temaer eller erfaringsfelter i romanen, som er centrale og vigtige at fremhæve hver for sig og i deres sammenhæng. Det er arbejdet og sanseligheden.

Pers første kærlighedshistorie får vi i kapitlet »Medbejlere«. Per er glad for gårdmandspigen Anna og hun er glad for hans interesse. De er sammen, mens Per passer køer i engen. Pers forelskede glæde over at vise sin verdens smukkeste sider frem til Anna

og hans spændte vogten på hendes indtryk er set og skildret *inde* fra Pers sindstilstand. Omkring Annas person bryder en livsglæde og forventning, som går i ét med naturglæde og sanseoplevelse, igennem *den* arbejdsmonotoni og behovsundertrykkelse, som er Pers normale verden. Der er et væld af euforiske dufte - fra naturen og fra Anna - af føle- og smagsindtryk i denne sekvens. Indtil katastrofen slår ned i nabodrengen Jakobs skikkelse. Jakob håner Per for den fnatsygd, han har erhvervet sig, og degraderer ham dermed i Annas øjne og får hende til at svigte ham. Per er smittet med fnat, fordi han som tjenestedreng er tvunget til at dele seng med en karl, der er ubehandlet fnatpatient. Fnatangrebet er i Aakjærs fremstilling det korporlige mærke af den sociale undertrykkelse, han lever i. Da Anna svigter Per, slår denne sociale realitet ind i hans psykiske tilstand som en identitetskrise, der afsætter en ny bevidsthedsretning hos ham: en latent social harme og politisk bevidsthedsgørelse. I næste scene fører nemlig kærlighedsskuffelsen og den syge hånd Per hen til kvaksalveren og anarkisten Goj. Og Goj giver Per salve til hånden og hans første lektie i de socialistisk-revolutionære forståelsesgrunde, som både han og læseren senere kommer til at se fnatsygdommen og kærlighedsulykken i lyset af. - Goj er rigtignok en af de positive utopiske skikkelser i romanen, men det må tilføjes at hans naturråd denne gang slår fejl, og at Per i stedet må under den socialistiske dr. Koldkurs videnskabelige behandling. - Den politiske bevidstgørelse og sigtelinje i romanen går mao. i retning af en »videnskabelig«, ikke-anarkistisk socialisme, nærmere betegnet det danske socialdemokrati, som dr. Koldkur er bogens talerør for.

Jeg har her villet vise, at der faktisk er dynamiske sammenhænge mellem den psykologiske og den sociale beskrivelse i romanen. Hvilket for mig at se er *en* af de gode grunde, der har været for Aakjær til ikke blot at skrive en ny avisreportage, men derimod til at arbejde med en *litterær* reportageform, som er i stand til at få oplevelsesprocesserne, processerne i den proletariske subjekt dannelse med ind under den sociale kritik.

Sanseligheden som »ren« seksualitet er nærmest faretruende i Vredens Børn. Pigen Mette i Nørgård er »en liderlig tingest«, der krænker Pers blufærdighed. Og i nattesenen hos tjenestefolkene på Sølsig praktiseres der en rå og voldelig seksualitet, som driver

en af pigerne til vanvid. - Aakjær forstår rigtignok kritisk denne seksualadfærd som en kompensatorisk udfoldelse til gengæld for den selvudfoldelse, der er tyendet forment på næsten alle andre områder. Men det er alligevel påfaldende, at der ikke er noget glimt af en sund og lykkelig seksualitet i dette ellers så kropsrealistiske univers. Annas erotik viser sig jo at være lige så rå som Mettes. At der så at sige er *tomt* på denne plads i bogen har formodentlig noget at gøre med Aakjærs egen socialisationsbaggrund i et fattigt og religiøst gårdmandsmiljø. Seksualnydelsen har været skyldbetyngt eller udelukket, både fordi religionen prækede det, og fordi det var ensbetydende med fastlåsning i proletareksistensen, hvis en fattig ung mand kom til at besvangre en pige og måtte stifte tidlig familie. - Denne sociale realitet kan bl.a. forklare, hvorfor alle de seksuelt tiltrækkende kvinder i romanen er negativt beskrevet, mens moderskikkelserne, Pers mor og Ann Kjestin, fremstår i positiv belysning.

Den rene seksualitet er mao. personligt og socialt truende, den står i ledtog med den sociale undertrykkelse. Men formidlet i familjeliv og moderlighed er den derimod forsonende. Og frem for alt er den positiv, når den indgår som et erotisk-sanseligt aspekt af bondearbejdet.

Arbejdets befrielse som kritisk utopi

En af de utopier, der findes i romanen handler således om »*arbejdets befrielse*« eller en indsættelse af det i dets gamle rettigheder fra landsbyfællesskabet. Nemlig et brugsværdiarbejde, som på én gang er selvudfoldelse, sanselighed og behovsopfyldelse, som er knyttet til naturen og en formidling af det erotiske forhold mellem mand og kvinde. Erindringen om det fortidige eller »usamtidige« brugsværdiarbejde indeholder et utopisk potentiale, som i romanen omfunktioneres i en socialistisk vision af arbejdet. Nemlig inden for rammerne af socialdemokratiets program for udstykning af bl.a. herregårdsjorde, opløsning af den private ejendomsret til jorden - og - hvad Aakjær nok symptomatisk forbigår - mulig fællesdrift af den. Det er dr. Koldkur der formulerer denne vision

af bondearbejdets befrielse som en erotisering: »På herregårdsjorden kunne hundreder og atter hundreder af husmandssønner, der var fortrolige med de nye dyrkningsmåder leve livet i tålelig velstand (. . .) Muldjord- guldjord - der længes efter at favne ploven, - som en kvinde der ligger ene og længes i den lange nat«.

Som arbejdet er under lønforholdet er det ikke-liv, personlighedsnedbrydende, mekanisk, usanseligt, glædesløst. Husbonden er håndhæveren af den abstrakte tid, som produktionen for markedet lader skinne tilbage på landarbejdet i form af et evigt tids-pres. Per får konstant at vide, at han skal rubbe sig, humme sig afsted osv. Han får endda ikke lov til at sove ud om natten. Det er husbondens bytteværdiinteresse og abstrakte tidsudmåling op imod Pers konkrete behov og det konkrete bondearbejdes sanseligheds- og selvudfoldelsespotentiale.

I en scene, hvor Per tidligt om morgenen gennes ud på sit hyrdearbejde, demonstrerer Aakjær dette potentiale og denne modsætning gennem en noget bastant fortællerkommentar: »Med hovedet halvtsovende nede mellem de smalle skuldre piltrer Per afsted på bare fødder over kjær og dugglimtende rajgræsmarker; der står en regnbuefarvet glorie omkring hovedet af hans lange skygge (. . .) Hvilken herlig morgen ville *den* udbryde, der kom fra sin duftende kaffe efter en sund og styrkende søvn. Men hvad skal den gøre med guldskyer og al anden dugfødt dejlighed, der indvendig er brudt af søvnmangel og måneders overanstrengelse og ikke engang får tid til at væde sit ansigt i en spand rent vand.«

I romanen findes der en række positive og utopiske skikkelser som står uden for denne destruktive arbejdsverden. F.eks. de underfundige eller eventyragtige Kræn Lybsker, Goj og Jens Laanum, som er skikkelser der står i pagt med en svunden »samtidig« kultur. Jens Laanum forstår sig f.eks. på urmagerkunst, han kan »skille tiden ad«, han er ikke underlagt dens abstrakte tvang. De optræder alle som eventyrets »hjælpere« på Pers vej ud i den vide verden. Og ved siden af dem står de »retfærdige« skikkelser, lærer Gydesen og dr. Koldkur, som også er »hjælpere« og socialkritikere - for Koldkurs vedkommende den socialdemokratiske teoris talerør.

Almuefatalisme og socialdemokratisk fremgangstro

Jeg skal med udgangspunkt i disse skikkelser til sidst prøve at forklare, hvordan bogens eventyrligt-utopiske elementer, der peger tilbage i folketraditionen, passer sammen med den socialdemokratiske samfundsomvæltning, som romanen spår.

Aakjær var - ud over at være socialdemokrat - også socialdarwinist. Ikke som de pessimistiske naturalister, men med en optimistisk tro på menneskeslægtens udvikling frem til et bedre liv. - To steder i romanen, i begyndelsen og midtvejs, giver Aakjær i en slags symbolsk tableau et billede af den af Darwin beskrevne dyriske alles kamp mod alle«. Det er rotterne, der på herregården Sølsig slås om den største bid af det brød, proprietæren fodrer dem med, og hvor den frækkeste går af med sejren. Og det er lærer Sørensens traurige vise om at »Vi træder hinanden i dyndet ned«. Begge billeder får deres korrektiv. Sørensens omkvæd og livsvisdom hører en svunden eller svindende tid til. Som han siger til Per: »jeg er jo gammel og ikke til andet; men *du* er et barn og stunder *til* verden.« På samme måde, forstår vi, må rottekampen ophøre af sig selv, Godset Sølsig er i forfald, og i løbet af romanen dør proprietæren, som har holdt dem i live.

Sådan kan Goj også fortrøstningsfuldt sige til Per, da han emigrerer til sidst i romanen: »Der kommer andre tider, før en ret ved af at sige! () og så sammenhold, mine venner. Hånd i hånd, orden i rækkerne, fasthed i geledet, slut op, værsartig. En husmandsforening, en tyendeforening i hvert sogn, dævlén byde mig. Så har vi suksomsive hele den sociale revolution!«

Denne optimistiske tro på fremtiden falder meget godt i tråd både med socialdemokratiets og den gamle almuefatalismes ideologi. I folkeeventyrerne står naturmagterne altid hjælpende de gode bi. Og i den socialdemokratiske model er parlamentsreformer og »udviklingen« trylleordene. - Ikke mindst følelig var denne socialdemokratiske holdning i landarbejderspørgsmålet. Selvom der på kongresserne blev udformet radikale jordprogrammer og opløsning af den private ejendomsret til jorden og fællesdrift af den, var det meget småt, hvad man satte sig ind i landarbejderne konkrete forhold og problemer, og hvor meget man derfor formåede at komme i forbindelse med dem. F.eks. vægrede par-

tiet sig konstant mod at etablere faglige foreninger, af frygt for anden politisk indflydelse i disse. Derimod organiserede man nogle spinkle politiske landarbejderforeninger, som skulle udføre agitationsarbejde og udvide socialdemokratiets vælgerbasis på landet. Man hævdede nemlig, at et stærkt socialdemokrati var forudsætningen for reformer, der gradvis skulle omdanne samfundet og dermed også skabe bedre forhold for landarbejderne. - Det praktisk-faglige arbejde for en øjeblikkelig forandring af arbejdernes livssituation, var således fra starten stækket. Den socialdemokratiske landarbejder måtte henholde sig til partiprogrammets punkter under agrarspørgsmålet, og dernæst hengive sig i den fatalistiske tro på at den private ejendomsret til jorden nok ville falde før eller siden og fællesdriften af jorden komme med tiden.

Ind i et sådant socialdemokratisk strategimønster falder bogen også på flere måder på plads. Den tilegnes *ikke* af landarbejderbefolkningen selv, fungerer ikke igangsættende for en aktiv selvorganisering af klassen, men bliver et led i partiets debat og reformarbejde omkring et landarbejderproblem. Og i dette perspektiv er det heller ikke en stor selvmodsigelse for socialdemokraten Aakjær, når han slutter bogen med at lade sin proletarhelt udvandre. »Der kommer andre tider«, som Goj siger. Og imens kan Per holde modet højt og galden flydende i Amerika, og måske i Pios og de gamle socialistemigranternes fodspor træne sig i socialisme, - indtil den dag kommer, da han kan vende hjem og sammen med »vredens børn« holde dommedag over det syge samfund.

Lukács har altså forsåvidt nok ret i den del af kritikken der ramer et konkret-strategisk tomrum i romanen, og som for Vredens Børns vedkommende, såvidt jeg kan se, bundes i dens forfatters nære forhold til socialdemokratiet.

Men med hensyn til bogens evne til at formulere nogle klasse-specifikke arbejdsmæssige, psykologiske og kritisk-utopiske erfaringer og kaste disse ind i den offentlige og partioffentlige debat, finder jeg at Lukács undervurderer reportagegenrens potentiale. Også selvom genren i Vredens Børn her og der volder Aakjær noget besvær og afstedkommer stilistiske klodsetheder og overtyde-

